

ЗНАЧЕННЯ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ТА МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА СТАРОДАВЬОГО ЄГИПТУ

У статті на основі сучасних досліджень учених-єгиптологів і музикознавців проаналізовано значення музичного мистецтва в житті суспільства Стародавнього Єгипту, висвітлено новітні погляди на сакральне знання стародавньої цивілізації, простежено основні напрями в розвитку професійної єгипетської музики. У дослідженні писемних і матеріальних пам'яток Єгипетської цивілізації виявлено стан розвитку хейрономії – древньої науки диригування, показано роль жерців і «шістьох будинків» (єгипетських відомств) у цілеспрямованій підготовці музикантів-професіоналів і розвитку музичної освіти. У статті визначено історичні періоди, впродовж яких відбувалися якісні зміни в музичному мистецтві й еволюції музичних інструментів. Доведено, що поглиблення знань про єгипетську цивілізацію в XXI столітті вимагає від дослідників серйозного переосмислення всього накопиченого на сьогоднішні писемного матеріалу та матеріальних пам'яток.

Ключові слова: *єгиптологія, цивілізація, музичне мистецтво, музична освіта, древня традиція, сакральне знання.*

Вивчення історії древньоєгипетської цивілізації постійно оновлюється не лише тому, що стародавня земля цієї країни містить у собі ще багато незайдених пам'яток, а тому, що й відомі нам пам'ятки не до кінця досліджені й розгадані та підносять сучасним дослідникам сюрпризи в новому прочитанні. Здавалося б, 20-30-ті роки ХХ століття проставили всі крапки над «і» в дослідженні історії династій фараонів. Проте, як ми спостерігаємо, підручники, що були написані в ці часи, на сьогодні застарілі, бо є джерелом суб'єктивного бачення подій єгипетської історії вченими ХІХ – першої половини ХХ століть.

Професійно-аналітичне дослідження пластів музичного мистецтва Стародавнього Єгипту почалося із праць німецького вченого Курта Закса – визначного музикознавця з різносторонніми інтересами. Найбільш цінні його роботи з історії стародавньої музичної культури, що публікувалися свого часу й

слов'янськими мовами в різних часописах і наукових збірниках [3]. Єгипетська культура розглядалася на трьох міжнародних конференціях єгиптологів, які відбулися в 2004, 2009, 2012 рр. за представництва вчених більшості країн світу [2]. Новітнім питанням єгиптології, частковому перегляду релігійної та суспільної історії стародавньої цивілізації присвячені монографії Я. Ассмана та І. Канцельсона [1; 5]. Проблема повернення найцінніших артефактів стародавнього єгипетського мистецтва з європейських, американських музеїв і приватних колекцій розглядається в статтях і зверненнях єгипетського вченого З. Хавасса [9].

Автор статті ставить за *мету* проаналізувати значення музичного мистецтва та музичної освіти в суспільному житті Стародавнього Єгипту за даними наукових і пошуково-дослідницьких праць учених-сходознавців.

Єгипетська цивілізація була значно глибиннішою й потужнішою, ніж нам змальовує наша уява. Ми й на сьогодні не маємо чіткої відповіді на те, як древні єгиптяни користувалися законом гравітації, як вони добували й використовували електроенергію, як їм удалося побудувати піраміди, сонячні храми, грандіозні стели. Археологи ще не знайшли (а можливо вже й не знайдуть) достатньої кількості писемних пам'яток, щоб повною мірою відтворити досягнення єгипетської медицини, всі секрети стародавніх анестезіологів і хірургів, хоча ми й уявляємо, що вони були майже фантастичними [1, с. 8].

Дуалізм мислення єгиптян полягав в особливому розумінні ними світу, що знайшло відображення в двоїстому характері влади, у протиставленні чорної землі та білого піску пустелі, Верхнього й Нижнього Єгипту. Це мислення залежало від двох принципів магічного відчуття світу, бо походило від взаємозв'язку в розумінні єгиптян між самим предметом і його визначенням. Тому для єгипетської міфології в історіях про створення світу характерна специфічна «гра слів», але мова впорядкувала їх. Зображення живої істоти, що обов'язково супроводжувалося написом її імені, стало також роздвоєним. Інтуїтивне переконання розміщувати реальність у рамках тривких вербальних і графічних символів, щоб закріпити її за допомогою однієї з вищих форм чаклунства, – ось основна риса

єгипетської культури, яка пояснює природу її дивних пам'яток і написів.

Знання в Древньому Єгипті були сакральними, бо їх зберігала каста жерців і той, хто в неї вступав, ставав «посвяченим», тобто таким, який зберігає таємницю всіх учених секретів. Знання приховувалися від народу, бо вважалося, що вони можуть лише зашкодити могутності та стабільності самої держави.

Музична культура Єгипту є одним із найцікавіших явищ світової цивілізації. Її витoki сягають періоду 4000 років до н.е. – епохи виникнення, розвитку та розквіту цивілізації Стародавнього Єгипту. Більш пізні місцеві традиції вступили в тісну взаємодію з елементами інших музичних культур: у процесі еволюції на музику Єгипту впливали тропіко-африканські, греко-римські, арабські, іспано-андалузькі, перські, турецькі та інші музичні традиції [3, с. 19].

Про велике значення музики в громадському житті Єгипту говорять численні барельєфи й розписи із зображенням інструменталістів і співаків, починаючи зі Стародавнього царства (III тис. до н. е.). Музика супроводжувала трудові процеси, масові святкування, релігійні обряди, а також дійства, пов'язані з культом богів Осіріса, Ісиди й Тота, вона звучала на урочистих церемоніях і під час палацових розваг. Із глибокої давнини існувало в Єгипті мистецтво хейрономії, що поєднувало диригування хором і «повітряний» нотний лист (єгипетською мовою – «співати», буквально – «виробляти рукою музику»). В єгипетських храмах спочатку звучав одноголосний спів, проте, в епоху Середнього царства (XXI – XVIII ст. до н. е.) починає зароджуватися багатоголосся на основі антифонного співу (переклички двох хорів) та респонсарію (діалогу хору й соліста). У період Нового царства (XVI – XI ст. до н. е.) при дворі фараона поряд із місцевою капелою жерців-співаків уводиться сирійська капела. Активно почала розвиватися й військова музика [4, с. 767].

Коли у храмах з'явився хорівий спів, то відразу він вимагав скерованих дій. Так виникла музична наука *хейрономія*, про яку ми згадували вище. Хейрономи (диригенти) керували хором за допомогою умовних рухів рук, пальців, голови, міміки. На обличчя хейронома було дуже неприємно дивитися під час так званого «диригування» через постійні «керівні» гримаси очима,

ротом, щоками. Перший хейроном, який увійшов у історію, звався Не Кауре (III тис. до н. е., Стародавнє царство).

Професія музиканта в Стародавньому Єгипті вважалася почесною, бо музичному звуку надавали священної магічної сили. Музику називали «хі», що єгипетською мовою означало найвище задоволення. У Єгипті та Месопотамії професійні музиканти прирівнювалися до богів і їм дозволяли сидіти в присутності правителя (в даному випадку – фараона).

За словами грецького дослідника Діодора, єгиптяни були особливими поціновувачами музики. Зображення на пам'ятниках свідчать, що вже наприкінці епохи Стародавнього царства існували як ударні, так і духові та струнні інструменти. Ударні інструменти були відомі ще в додинастичному Єгипті. Збереглися сцени, що зображують співаків, які розважають гребців на Нілі, трубачів і барабанщиків, котрі підтримують бійців войовничими звуками під час битви. Малюнки відображують і танцювальні сцени за участі музикантів [1, с. 65].

Найдавнішими ударними інструментами стали дерев'яні калатала, якими відбивали такт. Спочатку ці інструменти являли собою грубо вирізані куски дерева, згодом вони набули витонченої форми та прикрашалися різьбленням. Пізніше поширилися барабани різної величини й форми: одні – схожі на сучасні Буко, в які били рукою або кривими палицями; інші – круглі й довгасті, на які з обох боків натягувалася шкіра за допомогою шнурків. Такий барабан, металеві тарілки та круглий або чотирикутний тамбурин були традиційними інструментами, що супроводжували в танці єгипетських танцівниць.

Особливим інструментом, котрий використовували переважно при богослужінні, була систра. Вона зазвичай виготовлялася з бронзи та прикрашалася зображеннями богів. В остаточному варіанті з багатими прикрасами систра з'явилася не раніше епохи Нового царства.

Із духових інструментів єгиптяни знали лише флейти різної величини, прості й подвійні, а також труби. Перші (якщо керуватися декількома добре збереженими екземплярами) були дерев'яними, а останні – металевими. Історія зберегла й ім'я першого професійного флейтиста – Куфу Анх. Разом із вищезгадуваним Не Кауре вони керували інструментальним

оркестром і капелою фараона Менкаура (IV династія фараонів, Стародавнє царство).

Проте, струнні інструменти єгиптян були значно різноманітніші. Арфа, ліра та гітара разом із флейтою склали єгипетський інструментальний оркестр, де такт відбивали жінки, ляскаючи в долоні або стукаючи в калатала [3, с. 22].

Найдавнішим струнним інструментом єгиптян була, безумовно, арфа. Серед барельєфних зображень часто зустрічаються ансамблі арф. У гробницях Мемфіса вони представлені в початковій своїй формі, тобто у вигляді лука, на який натягнуто кілька струн. Ця форма вказує на походження арфи від бойового лука зі стугонливою тятивою. Подальші вдосконалення даного інструменту полягали в додатку до луку підніжки, збільшувалася кількість струн, а згодом знизу до інструменту стали прилаштовувати порожній ящик для резонансу. Нерідко арфи царського оркестру прикрашали позолотою, карбуванням, живописом, наприклад, арфа в гробницях Бені-Гассана. Незважаючи на ці вдосконалення й на бездоганну обробку, арфа була інструментом незграбним, важким і залишалася такою до початку Нового царства.

Від тих часів великі старовинні інструменти значною мірою поступилися місцем інструментам менших розмірів, а зазнали вдосконалення шляхом приєднання до них резонансного звуку. У цей же час впроваджувався новий вид арфи, що утворився зі з'єднання литаври з особливою арфою з волосяними струнами. Форма та пристрій звичайних арф стають із часом теж різноманітнішими: окрім лукоподібної починають робити трикутні арфи різних розмірів. Число струн також зростає з шести до двадцяти двох [4, с. 767].

Особливим розмаїттям струнних інструментів відрізнявся Єгипет епохи Пізнього царства, про що свідчать картини на гробницях в Дендері. На них поруч із великими ліроподібними арфами представлені маленькі нові арфи, виготовлені з вигнутого дерева з підставкою, на яких грали стоячи. Арфи виготовлялися найчастіше з дерева, іноді обтягувалися тисненою шкірою. Оздоблення їхнє було різним. Особливо розкішною обробкою вирізнялися арфи, призначені для храмів і палацового оркестру фараонів. Вони прикрашалися позолотою, живописом і карбу-

ванням із різними символічними фігурами. Звучання цих арф, цілком ймовірно, не відповідало зовнішній пишноті, бо в них не було передньої дерев'яної гілки, необхідної для повноти звуку.

Ліра ввійшла у вжиток в епоху XII-ї династії фараонів (XX – XIX ст. до н. е.). На малюнках у гробницях Бені-Гассана зображені музиканти, які грають на лірах (вони скоріш були вихідцями з Азії). Подальше її вдосконалення відбулося в епоху Нового царства. До нашого часу збереглося кілька дерев'яних лір, що повністю відповідають зображенням на пам'ятниках. Один примірник у прекрасному стані зберігається сьогодні в Берлінському музеї.

Окрім ліри, єгиптяни мали струнні інструменти, схожі на гітару й лютню. Декілька з них знайшли в гробницях. На всіх цих інструментах грали кістяними паличками або плектром.

Найвищого розквіту музичне мистецтво Стародавнього Єгипту досягло в роки правління фараона-єретика Ехнатона (1352 – 1336 до н. е., Нове царство) та його дружини Нефертіті. Фараон оточив себе талановитими людьми мистецтва – архітекторами, скульпторами, художниками, музикантами, які залишили по собі справжню скарбницю неперевершеного *древньоєгипетського реалізму*. На залишках малюнків у Тель-Амарні (колишній Ахетатон, столиця, побудована Ехнатомом) зображено музикантів із інструментами, до яких простягає промінці-руки сонячне божество – бог Атон [5, с. 318].

До сьогодні в Єгипті ставлять стародавню містерію про Озіріса та Ізиду (легенда про бога, що вмирає й воскресає). Відповідно до її сюжету бога живої природи Озіріса вбив його жорстокий брат Сет, бог пустелі. Дружина Озіріса Ізіда спустилася до підземного світу, довго плакала над своїм чоловіком і Озіріс воскрес. Після цього він став головним суддею в царстві мертвих: саме він зважував серця людей, виявляючи в них кількість добрих і злих справ. Кульмінаційним моментом цієї культової вистави був традиційний «Плач» Ізиди й Нефтіди. Дві найгарніші жриці ставали посередині храму й починали виконувати стародавній плач, повертаючи ним Озіріса до життя. З тих часів із містерії дійшов хор «Вийшла на простір», присвячений Ізиді.

Музика Стародавнього Єгипту поділялася на культову, палацову та народну. Культове музичне мистецтво й музична освіта знаходилися в руках жерців. Музиці діти навчалися в жрецькій школі при одному з «шістьох будинків» Мемфісу, які ми сьогодні можемо вважати чи то стародавніми «відомствами», чи то архаїчними «міністерствами». До школи дітей відбирали за здібностями. Дисципліна була дуже суворою, учневі належало в першу чергу навчитися слухати й слухалися. Поширеним був афоризм: «Послух – це найкраще, що є в людини». Вчитель зазвичай звертався до учня з такими словами: «Будь уважний і слухай мою мову; не забудь нічого з того, що кажу я тобі. Грай і співай так, як я». Найефективнішими для досягнення такої покори були фізичні покарання, що вважалися природними й необхідними. За шкільний девіз послугоувалися слова, записані в одному із стародавніх папірусів: «Дитя несе вухо на своїй спині, потрібно бити його, щоб воно почуло» [6, с. 169].

Професія музиканта дуже часто успадковувалася від батька до сина. Беззастережний і абсолютний авторитет батька, наставника був освячений багатовіковими традиціями: «Завжди йди шляхом батьків і предків своїх» [8, с. 211]. Для прикладу, в одному з папірусів перераховані 25 поколінь музикантів, які належали до однієї сім'ї.

Поступово спеціалізація музичного навчання посилювалася. Так, в епоху Нового царства (V ст. до н. е.) з'являються школи музикантів. До того часу були накопичені знання й написані навчальні посібники з методики навчання співу, хейрономії та гри на музичних інструментах. Особливе місце займали царські школи, де діти вищої знаті вчилися разом із нащадками фараонів та їхніми родичами. У таких школах особлива увага приділялася досконалому запису найдавніших музичних текстів.

Ноти записувалися ієрогліфами як і літери. До нашого часу вони практично не збереглися. Проте, спробу відтворити культову музику Стародавнього Єгипту в XIX столітті зробив відомий італійський композитор Джузеппе Верді, який на замовлення єгипетського уряду до Дня відкриття Суецького каналу написав безсмертну оперу «Аїда». Події опери відбуваються в епоху Середнього царства, коли Єгипет воював із Нубією, скоріше за часів правління фараона Сенусерта I. Під час

свої роботи над оперою Верді консультувався у дослідника П. Маріетта та єгипетських коптів (християн).

Із часів завоювання Єгипетської держави арабами (VII ст.) розпочався наступний етап в історії музичної культури Єгипту. Процес прийняття єгипетською цивілізацією елементів арабської культури (в тому числі й музичної) був складним і суперечливим. У сфері музичного мистецтва арабський вплив виявився в проникненні до Єгипту арабських музичних традицій, інструментарію та основ музичної теорії. Поширення набули такі музичні інструменти, як уд (лютня з п'ятьма здвоєними струнами), канун (72-струнна цитра у формі трапеції), нан (очеретяна флейта), мізмар (інструмент, схожий на гобой), ребаб (одно- або двострунний смичковий), дарабука, рикк, табл (мембранофони) та ін. І до теперішнього часу в Єгипті не склалося єдиної класифікації музичного інструментарію, більшість інструментів мають безліч різновидів [4, с. 767].

Отже, на сучасному етапі розвитку світ не байдужий до історії Стародавнього Єгипту, його суспільного життя, досягнень науки й мистецтва, музичної освіти, релігійних цінностей, родинних відносин, до дитячого світу прадавньої цивілізації. Багато давньоєгипетських релігійних уявлень і мистецьких цінностей сприйнялися християнством лише в дещо зміненому вигляді, як, наприклад, уявлення про вічне життя після смерті, виховання дітей в аскезі, визначну роль музики в ідеологічному вихованні тощо. Науковці й письменники розглядали світ Стародавнього Єгипту через джерела й художню прозу. Для нашого дослідження було важливим і те, що греки засвоїли й використали музично-освітній досвід, нагромаджений тисячоліттями в давньоєгипетській культурі, й збагатили ним еллінську, а виходить, і західноєвропейську культури. Дана проблема багатоаспектна й не вичерпується отриманими результатами. Одним із перспективних її напрямів вважаємо дослідження внеску стародавніх єгиптян у музичне мистецтво ісламської спільноти.

Список використаної літератури

1. Ассман Я. Египет: теология и благочестие ранней цивилизации [Текст] : монография / Я. Ассман. – М. : Мысль, 2009. – 370 с.
2. Египтология сквозь эпохи: материалы III Международной конференции (Каир, 9-10 сентября 2012 года). – Режим доступа : <http://umma.ua/ru/news/world/2012/09/18/12110>

3. Закс К. Музыкальная культура Египта / Курт Закс // Музыкальная культура Древнего мира. – М. : Искусство, 1993. – С. 15–32.
4. Искусство стран и народов мира: краткая художественная энциклопедия : в 6 тт. – М. : Руссика, 2004. – Т. 3. – 767 с.
5. Кацнельсон И. С. История Древнего Египта [Текст] : монография / И. С. Кацнельсон. – СПб. : Знак, 2012. – 450 с.
6. Робинс Г. Женщины в Древнем Египте / Гей Робинс. Египет. – М. – Иерусалим, 2011. – С. 167–252.
7. Солкин В. В. Египет: вселенная фараонов. – М. : Алетейа: Новый Акрополь, 2001. – 448 с.
8. Солкин В. В. Солнце Властителей: древнеегипетская цивилизация эпохи Рамессидов. – М. : Алетейа: Новый Акрополь, 2000. – 262 с.
9. Хавасс Захи. Артефакты с гробницы Тутанхамона / Захи Хавасс. – Режим доступа : <http://umma.ua/ru/news/world /2011/08/01/1910>

Ирина Цебрий

ЗНАЧЕНИЕ МУЗЫКАЛЬНОГО ИСКУССТВА И МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В ЖИЗНИ ОБЩЕСТВА ДРЕВНЕГО ЕГИПТА

В статье на основе современных исследований ученых-египтологов и музыковедов анализируется значение музыкального искусства в жизни общества Древнего Египта, раскрываются новые взгляды на сакральное знание древней цивилизации, прослеживаются основные направления развития профессиональной египетской музыки. При исследовании письменных и материальных источников Египетской цивилизации выявлен высокий уровень развития хейрономии – древней науки дирижирования, показана роль жречества и «шести домов» (египетских ведомств) в целенаправленной подготовке музыкантов-профессионалов и развитии музыкального образования. В статье определены исторические периоды, на протяжении которых происходили качественные изменения в музыкальном искусстве и эволюции музыкальных инструментов. Доказано, что углубление знаний о египетской цивилизации в XXI веке требует от исследователей серьезного переосмысления всего накопленного на сегодняшний день письменного материала и материальных памятков.

Ключевые слова: *египтология, цивилизация, музыкальное искусство, музыкальное образование, древняя традиция, сакральное знание.*

Irina Tsebriy

IMPORTANCE OF MUSIC AND ART MUSIC EDUCATION IN THE SOCIETY OF ANCIENT EGYPT

On the basis of current research of scientists, Egyptologists and musicologists value of music in the society of Ancient Egypt is analyzed; the latest views on the sacred knowledge of ancient civilization are highlighted; the main trends in the development of professional Egyptian music are considered. The study of written and material sources of Egyptian civilization has revealed a high level of development of heyronomie – the ancient science of conducting; the role of priests and «six houses» (Egyptian authorities) in purposeful training of professional musicians and development of music education is shown. The article outlines the historical periods during which there were qualitative changes in music and the evolution of musical instruments. It is proved that increasing knowledge of Egyptian civilization in the twenty-first century requires a serious rethinking of the entire research of written

material and material interest accumulated today. Job of a musician in ancient Egypt was considered honorable, musical sounds provided sacred magical power. Music was called «chi» that meant the highest satisfaction in Egyptian. In Egypt and Mesopotamia professional musicians were treated as gods and they were allowed to sit in the presence of the ruler (in this case-Pharaoh).

The present stage of development the world is not indifferent to the history of ancient Egypt, its social life, science and arts, music education, religious values, family relations, children in the world of ancient civilization. Many ancient Egyptian religious beliefs and artistic values were taken by Christianity only in a slightly modified form, for example, the idea of eternal life after death, raising children in asceticism, an important role of music in society, ideological education etc. Scholars and writers in their work viewed the world of ancient Egypt through the source and fiction. For our study it is important that the Greeks learned and used musical and educational experience accumulated for thousands of years in ancient Egyptian culture and enriched the Hellenic so and Western culture. This problem is multifaceted and not limited results. One of the promising areas of research we consider contribution of ancient Egyptians in the musical art of the Islamic community.

Keywords: *Egyptology, civilization, music art, music education, an ancient tradition, sacred knowledge.*

Одержано 14.10.2014 р.